

Царалунга І.Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

СКЛАДЕНІ ОЙКОНІМИ на -ани (-яни)

Серед досліджуваних українських ойконімів на **-ани (-яни)**, крім простих, зафіксовано складені за структурою, так звані двоелементні назви, що виступають у формі словосполучень типу *Великі Мокряни, Нижні Вільшани*. Вони становлять порівняно невеликий відсоток від усієї кількості топоназв з цим формантом. Автори регіональних ономастичних досліджень здебільшого обмежувалися побіжним аналізом таких ойконімів, що зумовило потребу у вивченні природи, мотивів їх виникнення.

Складені назви поселень на **-ани (-яни)** утворені шляхом лексикалізації сполучень, що виникли з форми на **-ани (-яни)** та означального слова. Поява та семантичне наповнення таких назв зумовлені позамовними факторами. Найголовнішими причинами їх появи є розростання населених пунктів і переселення їх мешканців на нові місця, виникнення нових поселень з однаковими назвами і потреба у їх розрізненні. Диференційним чинником у такому випадку виступають препозиційні і постпозиційні означення, що додаються до назв на **-ани (-яни)**. У ролі означальних слів можуть бути якісні, відносні, присвійні прикметники, іменники. Вони вказують на спосіб розташування поселень, час їх виникнення, на величину та зовнішній вигляд об'єктів заселення, на первісну їх приналежність конкретній особі тощо. Прикметникові означення у назвах на **-ани (-яни)** можуть виступати у формі антонімічних пар, їх значення розмежовує тотожні члени словосполучення.

Залежно від частиномовної приналежності означального або уточнюючого члена словосполучення, його відношення до означуваного слова у межах лексико-семантичного способу творення топоназв на **-ани (-яни)** виділяємо ад'єктивний (прикметник + іменник: *Старі Бабани*) та субстантивний (іменник + іменник: *Долинки-Паньківчани*) типи словосполучень.

Ад'єктивний тип словосполучень найчисельніший серед складених ойконімів на **-ани (-яни)**. Такі назви утворені, головним чином, шляхом поєднання дериватів на **-ани (яни)** з якісними прикметниками. Ці прикметники мають різне, часто протилежне, семантичне навантаження і можуть утворювати повні і неповні опозиційні пари. Відомий ономаст О.В. Суперанська говорить про таке протиставлення як про *бінарну опозицію* [4, с. 104]. Означення в ад'єктивному словосполученні з якісним прикметником у ролі означення може бути і непарним, але неодмінно диференційним, зокрема:

а) назви, означальний компонент яких вказує на величину, зовнішній вигляд об'єкта: „великі” – „малі”: *Mokrzany Male*, 1531, Мостиське староство – *Mokrzany Wielkie*, 1531, Мостиське староство – повна опозиційна пара; *Szumalani Male*, домінія Бережани (пор. *Szumalani*, 1440, Галицька земля), *Wielkie Lubiany*, 1692, Львівська земля (пор. *Lubiany*, 1606, Львівська земля) – неповні опозиційні пари, що складаються з нуль-атрибута й означення „малі”, антонімічний відповідник у таких утвореннях міг взагалі не розвинутися або був утрачений;

б) назви, означальний компонент яких вказує на час заснування об'єкта: „старі” – „нові”: *Stari Babani*, 1946, Кв, Уманський р-н, (пор. попередню назву цього населеного пункту *Babani*, 1641, Брацлавський повіт); *Bohorodczany stare*, 1890, староство Богородчани, первісно *Bohorodczany*, 1441, Галицька земля (пор. пізніше утворення *Богородчани*, м, 1648-1798; *Нові Озеряни*, 1986, Жт, Коростишівський р-н (пор. *Озеряни*, 1946, Жт, Олевський р-н), *Нові Ставчани*, 1946, Чрв, Кіцманський р-н (пор. *Ставчани*, 1946, Чрв, Кіцманський р-н) – неповні опозиційні пари, що складаються з нуль-атрибута й означення „старі”/„нові”; наявність у словосполученнях антонімів дозволяє встановити, яка з двох назв є первинною; можна стверджувати, що раніше існував той населений пункт, у назві якого є компонент „старі”, що виник з появою одноіменного об'єкта;

в) назви, означальний компонент яких вказує на характер і місце розташування об'єкта: „вищі” – „нижні”: *Вищі Вільшани*, 1986, Пл.,

Полтавський р-н – *Нижні Вільшани*, 1946, Пл., Полтавський р-н – повна опозиційна пара.

У складі зазначених ойконімів виступають означальні члени (або атрибути), які безпосередньо характеризують поселення за різними його ознаками. Ономаст Д.Г. Бучко кваліфікує їх як *традиційні* атрибути, що вживаються на всій території України протягом багатьох століть [1, с. 17]. До ад'єктивного типу словосполучень відносимо утворення, що виникло шляхом з'єднання формації на **-ани (-яни)** з відтопонімним прикметником: *Озеряни-Лаврівські*, 1946, Вл, Луцький р-н, яке походить від ойконіма *Лаврів*, Вл, Луцький р-н, (первісно *Ozerany*, 1583, Волинське воєводство, сучасна назва цього населеного пункту – *Озеряни*, 1986, Вл, Луцький р-н). Такі атрибути характеризують ойконіми за зв'язком з іншими об'єктами на місцевості. Роль означення в топонімічному словосполученні може бути не диференційною, а лише такою, що характеризує [3, с. 84]. Означення в цьому випадку служить не для розрізнення однакових топоназв, а для конкретизації семантики оніма.

Субстантивний тип словосполучень знаходить своє відображення в поодиноких складених назвах на **-ани (-яни)**. Топонімічне протиставлення субстантивного словосполучення ґрунтується не на антонімічності пар означальних членів, а на індивідуальній відмінності семантики слів-означень різного походження. Іменна означальна частина до об'єднання в словосполучення могла позначати інший об'єкт і становити окрему топоназву з власним значенням, наприклад, *Долинки-Паньківчани*, 1946, Льв, Підкамінський р-н. Ця складена іменникова конструкція закінчується формацією на **-ани (-яни)**, яка могла виконувати функцію означення назви, винесеної на перше місце. У документах виявлено ойконім на **-ани (-яни)** у сполученнях з різними диференційними іменниками: назва *Глиняни* виступає як *Глиняни-Замісте* і *Глиняни-Застав'є*, 1931. Вони характеризують онім за відношенням до інших фізіографічних об'єктів: „за мостом” і „за ставом”.

Відсутні топоніми з означальним компонентом, який вказує на приналежність географічних об'єктів певній особі, пор. *Гаврилів Камінь*, *Попов*

Кут. Це може свідчити про пізніший час виникнення складених назв на **-ани (-яни)** [див. 2, с. 25].

Деякі мовознавці зараховують до складених ойконімів конструкції зі сполучником „або”. Одна частина такого найменування є давнішою назвою, друга – новішою, або ж це поєднання назв двох сусідніх населених пунктів: *Петраны або Ременна*, 1563, Літинський повіт; *Petrymany vulgo Wojdanowka*, 1665, Вн; *П'ятничани або Монастир*, XVI ст., Стрийське староство; *Nahorzany alias Piotrowa hora*, 1489, Жидачівський повіт. На думку Д.Г. Бучка, подібні найменування становлять особливу цінність для ономаста, оскільки є своєрідним ключем для локалізації різноіменних назв поселень у різні історичні епохи [2, с. 29].

Аналіз складених назв дозволяє зробити певні висновки щодо їх структури та поширення. Давні множинні ойконіми на **-ани (-яни)** більшістю є простими топонімами. Засвідчені двоелементні назви об'єднують ад'єктивний і суб'єктивний типи словосполучень. Посилена продуктивність характерна для ад'єктивних словосполучень у складі топоназв на **-ани (-яни)**. Частково вони є взаємоантонімічними – містять у своєму складі лексичні антоніми, що виконують розрізнявальну функцію. Обмеженою кількістю відзначається субстантивний тип словосполучень. При обох способах творення граматичне навантаження припадає найчастіше на компонент, виражений іменником на **-ани (-яни)**.

Література:

1. Бучко Д.Г. Кілька уваг про атрибути в складених ойконімах // Студії з ономастики та етимології. 2004. К., 2004. С. 16-22.
2. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів, 1990.
3. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. К., 1973.
4. Суперанская А.В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). Москва, 1969.

СКЛАДЕНІ ОЙКОНІМИ на -ани (-яни)

Серед досліджуваних українських ойконімів на -ани (-яни), крім простих, зафіксовано складені, так звані двоелементні назви, що виступають у формі словосполучень типу *Великі Мокряни, Нижні Вільшани*. Вони становлять порівняно невеликий відсоток від усієї кількості топоназв з цим формантом. Автори регіональних ономастичних досліджень здебільшого обмежувалися побіжним аналізом таких ойконімів, що зумовило потребу у вивченні природи, мотивів їх виникнення.

Складені назви поселень на -ани (-яни) утворені шляхом лексикалізації сполучень, що виникли з форми на -ани (-яни) та означального або уточнюючого її слова. Поява та семантичне наповнення таких назв зумовлені позамовними факторами. Найголовнішими причинами їх появи є розростання населених пунктів і переселення їх мешканців на нові місця, виникнення нових поселень з однаковими назвами і потреба у їх розрізненні. Диференціюючим чинником у такому випадку виступають препозиційні і постпозиційні означення, що додаються до назв на -ани (-яни). У ролі означальних слів виступають якісні, відносні, присвійні прикметники, іменники. Вони вказують на спосіб розташування поселень, час їх виникнення, на різницю у величині та на зовнішній вигляд об'єктів заселення, на первісну їх приналежність конкретній особі тощо. Прикметникові означення у назвах на -ани (-яни) можуть виступати у формі антонімічних пар, їх значення розмежовує тотожні члени словосполучення.

Залежно від частиномовної приналежності означального або уточнюючого члена словосполучення, його відношення до означуваного слова у межах лексико-семантичного способу творення топоназв на -ани (-яни) виділяємо ад'єктивний (прикметник + іменник: *Старі Бабани*) та субстантивний (іменник + іменник: *Долинки-Паньківчани*) типи

словосполучень.

Ад'єктивний тип словосполучень найчисельніший серед складених ойконімів на -ани (-яни). Такі назви утворені, головним чином, шляхом поєднання дериватів на -ани (яни) з якісними прикметниками. Ці прикметники мають різне семантичне навантаження і можуть утворювати повні і неповні опозиційні пари. Означення у такому словосполученні може бути і непарним, але неодмінно диференціальним, зокрема:

а) назви, означальний член яких вказує на величину, зовнішній вигляд об'єкта: „великі” – „малі”: *Mokrzany Male*, 1531, Мостиське староство (AS V: 259) – *Mokrzany Wielkie*, 1531, Мостиське староство (AS V: 259) – повна опозиційна пара; *Szumłani Male*, домінія Бережани (ЙФМ: 334) (пор. *Szumłani*, 1440, Галицька земля (AGZ XII: 86)), *Wielkie Lubiany*, 1692, Львівська земля (AGZ X: 367) (пор. *Lubiany*, 1606, Львівська земля (AGZ X: 192)) – неповні опозиційні пари, що складаються з нуль-атрибута й означення „малі”, антонімічний відповідник в таких утвореннях міг взагалі не розвинути або був утрачений;

б) назви, означальний член яких вказує на час заснування об'єкта: „старі” – „нові”: *Stari Babani*, 1946, Кв, Уманський р-н (Укр АТП: 292), (пор. попередню назву цього населеного пункту *Babani*, 1641, Брацлавський повіт (Сел РУ 1569-1647: 472)); *Bohorodczany stare*, 1890, староство Богородчани, SORG: 29), первісно *Bohorodczany*, 1441, Галицька земля (AGZ I: 27) (пор. пізніше утворення *Богородчани*, м, 1648-1798 (АЮЗР I/IV: 558)); *Нові Озеряни*, 1986, Жт, Коростишівський р-н (Укр АТУ: 90) (пор. *Озеряни*, 1946, Жт, Олевський р-н (Укр АТП: 181)), *Нові Ставчани*, 1946, Чрв, Кіцманський р-н (Укр АТП: 641) (пор. *Ставчани*, 1946, Чрв, Кіцманський р-н (Укр АТП: 642)) – неповні опозиційні пари, що складаються з нуль-атрибута й означення „старі”/”нові”; наявність у словосполученнях антонімів дозволяє встановити, яка з двох назв є первинною, і можна стверджувати, що раніше існував той населений пункт, у назві якого є компонент „старі”, що виник з появою одноіменного об'єкта;

в) назви, означальний компонент яких вказує на характер і місце розташування об'єкта: „вищі” – „нижні”: *Вищі Вільшани*, 1986, Пл., Полтавський р-н (Укр АТУ: 227) – *Нижні Вільшани*, 1946, Пл., Полтавський р-н (Укр АТП: 425) – повна опозиційна пара.

У складі зазначених ойконімів виступають означальні члени (або атрибути), які безпосередньо характеризують поселення за різними його ознаками. Ономаст Д.Г. Бучко кваліфікує їх як *традиційні* атрибути, що вживаються на всій території України протягом багатьох століть [1, с. 17]. До ад'єктивного типу словосполучень відносимо утворення, що виникло шляхом з'єднання формації на -ани (-яни) з відтопонімним прикметником: *Озеряни-Лаврівські*, 1946, Вл, Луцький р-н (Укр АТП: 62), яке походить від ойконіма *Лаврів*, Вл, Луцький р-н (СГН Укр: 225), (первісно *Ozerany*, 1583, Волинське воєводство (ŽDz XIX: 85), сучасна назва цього населеного пункту *Озеряни*, 1986, Вл, Луцький р-н (Укр АТУ: 30)). Такі атрибути характеризують ойконіми за зв'язком із іншими об'єктами на місцевості. Роль означення в топонімічному словосполученні може бути не диференціюючою, а лише характеризуючою [2, с. 84]. Означення в цьому випадку служить не для розрізнення однакових топоназв, а для конкретизації семантики оніма.

Субстантивний тип словосполучень знаходить своє відображення в поодиноких складених назвах на -ани (-яни). Топонімічне протиставлення субстантивного словосполучення ґрунтується не на антонімічності пар означальних членів, а на індивідуальній відмінності семантики слів-означень різного походження. Іменна означальна частина до об'єднання в словосполучення могла позначати інший об'єкт і становити окрему топоназву з власним значенням, наприклад *Долинки-Паньківчани*, 1946, Льв, Підкамінський р-н (Укр АТП: 343). Ця складена іменникова конструкція закінчується формацією на -ани (-яни), яка могла виконувати функцію означення назви, винесеної на перше місце. У документах виявлено ойконім на -ани (-яни) у сполученнях з різними диференціюючими іменниками: назва *Глиняни* виступає як *Глиняни-Замісте* і *Глиняни-Застав'є*, 1931 (ЛШ : 47). Вони характеризують

онім за відношенням до інших фізіографічних об'єктів: „за мостом” і „за ставом”.

Аналіз складених назв дозволяє зробити певні висновки щодо їх структури та поширення. Давні множинні ойконіми на -ани (-яни) більшістю є простими топонімами. Засвідчені двоелементні назви об'єднують ад'єктивний і суб'єктивний типи словосполучень. При обох способах творення граматичне навантаження припадає найчастіше на компонент, виражений іменником на -ани (-яни). Група назв містить у своєму складі лексичні антоніми, що виконують розрізнявальну функцію.

Література:

1. Бучко Д.Г. Кілька уваг про атрибути в складених ойконімах // Студії з ономастики та етимології. 2004. К., 2004. С. 16-22.
2. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. К., 1973.
- 3.

Скорочення:

АЮЗР Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. Ч. I-VIII. – К., 1859-1914.

ЙФМ Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К., 1965.

ЛШ Шематизм ... Львівської єпархії на рік 1931-1932.– Львів, 1931.

СГН Укр Словник географічних назв України/ В.О. Горпинич. – К., 2001. – 526 с.

Сел РУ 1569-1647 Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. – К., 1993. – 534 с.

Укр АТП Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1947. – 1063 с.

Укр АТУ Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. Українська РСР. – К., 1987. – 504 с.

AGZ Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej... . – Lwow, 1868-1935. Т. I-XXV.

AS Archiwum książąt Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie. Т. I-VII. – Lwow, 1887-1910.

SORG Special orts repertorium von Galizien. – Wien, 1893.

ŹDz Źrodla dziejowe. Т. I-XXII. – Warszawa, 1876-1897.